

чоловік. Понад 50 тисяч, яких не встигли вивезти в перші дні війни, замордовано за розпорядженням М. Хрущова.¹⁰

Таким чином, гімнастично-спортивний рух Західної України, як вагомий національно-революційний чинник, знаходився під постійним контролем окупаційної адміністрації Австро-Угорщини, Польщі та радянських органів влади, які вбачали в ньому, в першу чергу, могутню рушійну національну силу, що організувала і виховувала здорову тілом і душею молодь, готову віддати життя за волю і незалежність Української Держави. Окупаційні режими вдосконалювали карально-репресивні методи на кожному етапі розвитку.

Західноукраїнський гімнастично-спортивний рух постійно живився визвольними, революційними, національними ідеями І. Франка, М. Грушевського, Д. Донцова, І. Боберського, А. Шептицького.

Політичні партії Західної України вбачали в гімнастично-спортивному русі, попри все, ще й прекрасну школу військового вишколу молоді та терен для виховання і вдосконалення Провідників революційного руху молоді генерації.

З розгортанням, організаційним зміцненням та національним загартуванням українського гімнастично-спортивного руху окупаційні режими, відповідно нарощували і модернізували карально-репресивну машину щодо членів руху, його Провідників, аж до поголового фізичного нищення. Масовий терор і геноцид став державною політикою і «визволителів» комуно-тоталітарного режиму.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА.

1. Українська гімназія в Чехії, 1925–1945. Альманах української гімназії в Празі-Ржевніцях-Модржанах. Ред. д-р Б. Маруняк. – Мюнхен, 1975. – С.11, 43; Сорока Л. Михайло Сорока. Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі. До сторіччя заснування, 1898–1998. Ред.С. Ярема.–Тернопіль–Львів, 1998. – С. 672, 673; 2. Українська гімназія в Чехії... – С. 77, 79, 89; 3. Там само. – С. 28, 29; Осадчий М. Більмо. – Львів, 1993.–С. 87-89; Чабан Микола. Нове про Роберта Лісовського // Визвольний Шлях. – 2001, черв., Кн. 6. – С. 79-84; 4. Прохода В. Українське Сокілство за кордоном. «Сокіл-Батько»...– С. 177; Українська гімназія в Чехії... – С. 85; 5. Сорока Л. Михайло Сорока... – С. 672, 673; 6. Радигін А. Життя в мордовських концтаборах зблизька. – 1974. – С. 19; 7. Мороз В. 16 червня 1971 року. – 20-річчя з дня смерті Михайла Сороки / Тверді молодії. – 1979. – С. 3; 8. Українська гімназія в Чехії... – С. 223; 9. Радигін А. Життя в мордовських... – С. 21; 10. Літопис нескореної України. – Кн. 1. – С.13.

С.Д. Гальчак

СИЛИ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО СПРЯМУВАННЯ НА ТЕРЕНАХ ПОДІЛЛЯ В ПЕРІОД НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ КРАЮ

Крім більшовицько-комсомольського підпілля, червоних партизанів на Поділлі, під час його окупації гітлерівськими загартниками, заявляла про себе ще одна дієва політична сила – Організація Українських Націоналістів (ОУН). Щоправда, тут вона не користувалась таким високим авторитетом, як червоні партизани. Не мала і тієї широкої соціальної підтримки як у Західній Україні. Причина полягала в глибоких ідеологічних розбіжностях, що існували між націоналістами і більшістю мешканців краю. Ставши у переломний період громадянської війни на бік радянської влади, подоляни два десятиріччя жили під впливом її активної, цілеспрямованої пропаганди, що, безумовно, не могло пройти безслідно. А тому лише незначна кількість населення підтримувала політичну мету націоналістів: знищення Радянського Союзу як "Російської імперії" – відкритого "ворога незалежності українського народу", визволення з "більшовицького рабства" українців, створення "самостійної соборної Української держави".

Абсолютна ж більшість подолян (а це залишається незаперечним фактом) не вважала себе такими рабами, не виношувала планів стосовно розвалу СРСР. Навпаки, зміцнювала його могутність самовідданою працею в роки перших радянських п'ятирічок, а в час гітлерівської навали разом з росіянами, білорусами, представниками інших національностей СРСР стала на захист його суверенітету в рядах Червоної Армії, більшовицько-комсомольського підпілля, партизанських загонах, тим самим чітко зафіксувавши свою політичну і громадянську позицію.

Особливо не сприймали подоляни тісного співробітництва націоналістів з гітлерівцями, котре виявилось зовсім не випадковим, хоч і не переслідувало мети "світового панування". І бандерівці, і мельниківці (розкол ОУН стався 27 серпня 1939 р. в Римі під час 2-го Великого Збору організації: одне крило – ОУН-Б – очолив С. Бандера, друге – ОУН-М – А. Мельник) намагалися використати напад нацистської Німеччини на СРСР у своїх далекосяжних планах, розглядаючи його як багатообіцяючу можливість встановлення незалежної української держави. Розрахунок був простий: розпочавши смертельну війну проти Радянського Союзу, Німеччина, врешті, переможе його, але при цьому й сама досить ослабне. Створяться сприятливі умови для здійснення на руїнах СРСР "української революції". Для її успішного проведення, найголовніше, підготувати до цього часу сили українців, щоб рішуче заявити про себе як про державотворчий фактор.

З думкою про таку можливість більш радикальне бандерівське крило ще до початку війни подбало про створення власних збройних формувань, які боролися б проти Радянської Росії, а згодом переросли в українську національну армію. У результаті переговорів з керівництвом абверу, німецька сторона погодилася "вишколити близько 700 українців, розділених на два батальйони"¹ (приховані наміри Верховного командування німецької армії полягали в тому, щоб за допомогою українських сил створити систему інформації, підготувати з них перекладачів, врешті, використати їх у диверсійних цілях).

Підготовка "Дружин українських націоналістів" (ДУН), як їх називали новобранці, відбулася при підтримці абверу. Вони не мали порядкового номера й не входили до складу німецьких з'єднань, діставши відповідно назви – "Організація "Роланд" і "Спеціальний відділ "Нахтігаль". Серед визначених їм завдань були: забезпечення умов просування німецьких військ по неокупованих територіях, "роззброєння росіян", охорона транспортів з військовополоненими.

Батальйон "Роланд", якого німці так і не використали в "поході на Схід", був створений в квітні 1941 р. і проходив навчання в Зауберсдорфі поблизу Відня. Його особовий склад носив чеську уніформу на зразок бійців української армії 1918 р. з жовто-синіми нарукавними пов'язками, на яких значилося: "Німецький вермахт".

Майже водночас відбувалося формування батальйону "Нахтігаль" ("Соловей"), який відбув вишкіл у Нойгаммері (Сілезія) в складі 330 бойовиків, зодягнених у польові мундири вермахту. Закінчивши навчання 17 червня 1941 р., він 22 червня перейшов радянський кордон у районі Перемишля. 14 липня передислокований до Проскурова, де приєднався до альпійської охоронної дивізії. Під час наступу гітлерівців на Вінницю вояки батальйону брали участь у боях з Червоною Армією поблизу Браїлова.²

Поділля виявилось для "Нахтігаль" роковим. Зазнавши певних втрат, він ще деякий час квартирувався у с. Юзвині під Вінницею, а потім повернений до Нойгаммера, де був розформований, але не зник безслідно – на базі "Нахтігаль" (а також "Роланду") створено "каральний поліцейський підрозділ – шуцманшафтбатальйон-201 під командуванням націоналіста Є. Побігушого. У складі есесівського корпусу під командуванням фон ден Бах-Залевські..." оунівці воювали проти партизанів "на території Білорусії і північної Волині".³

Але ще до цього, 30 червня 1941 р., увійшовши разом із 1-м батальйоном Брандербурзького полку до Львова, де у спину відступаючих червоноармійців стріляли місцеві націоналісти, він, за вказівкою ОУН-Б, зайняв ряд важливих об'єктів, у тому числі радіостанцію. Через неї в ефір було зачитано "Акт про відновлення Української Держави".

"ОУН-Б, – як оцінює цю подію відомий західний вчений О. Субтельний, – пішла на зухвалий крок, що межував з безрозсудством, вирішивши без узгодження з німцями проголосити 30 червня 1941 р. встановлення у шойно захопленому Львові української держави. На посаду прем'єр-міністра було обрано близького соратника Бандери Ярослава Стецька. Йдучи на вкрай ризиковану гру, ОУН-Б розраховувала, що німецьке військово командування скоріше погодиться з цим фактом як із доконаним, ніж піде на конфронтацію з самого початку вторгнення".⁴

Але, незважаючи на те, що в Акті проголошувалося, що "відновлена Українська держава буде тісно співдіяти з Націонал-Соціалістичною Великонімецькою, що під проводом Адольфа Гітлера творить новий лад в Європі й в світі та допомагає українському народові визволитися з-

під московської окупації", що "Українська Національна Революційна Армія, що творитиметься на українській землі, боротиметься далі спільно з союзною німецькою армією проти московської окупації за Суверенну Соборну Українську Державу і новий справедливий лад у цілому світі",⁵ ОУН-Б прорахувалася стосовно реакції нацистського політичного керівництва. Буквально через кілька днів після проголошення держави гестапо заарештувало й кинуло до в'язниці С. Бандеру та його прибічників. Ніякого існування самостійної Української держави гітлерівці не допускали. У них були власні плани. Про них промовисто висловився Е. Кох: "Немає ніякої України... Землі України мають бути розділені між солдатами-переможцями."⁶ Тобто самими гітлерівцями та їх союзниками. Нацизм нікому не давав свободи. Не міг він принести волю й Україні.

У рамках стратегії ставити німців перед фактом оунівці піднесли гітлерівцям ще один "сюрприз": крилом ОУН-Б (та й іншим крилом) напередодні війни були створені і таємно підготовлені похідні групи націоналістів. Загалом їх було три: "Північ", "Центр", "Південь", в яких нараховувалося від 3 до 5 тисяч осіб. Кожна з них складалася з численних маленьких "операційних груп" чисельністю від 7 до 12 осіб. Їм було дано настанову йти вглиб України слідом за наступаючими військами. Група "Північ" повинна була досягти Києва та області. Група "Центр" мала на меті м. Харків і область. Група "Південь" повинна була дістатися до Одеси і Криму.

"Частина похідних груп вирушила 22 червня, інші – трохи згодом. Щоб проникнути на Україну, всі засоби були добрі. Більшість мала підроблені документи або перепустки служби пропаганди вермахту. Німці на початку не могли розібратись, що роблять ці молоді люди, проникаючи в тилу зону фронту. А ці молоді люди створювали міліцію для наведення порядку і місцевого управління..."⁷

Ці люди "...встановлювали своєрідний політичний устрій в окупованих областях України. Вони захоплювали в свої руки міські та сільські управи, поліцію, суд, господарські заклади, органи преси, церкву тощо".⁸

В одному з німецьких донесень сказано, що "вони намагаються проникнути до політичної адміністрації і роблять спроби пробудити серед населення потяг до ідеї незалежної і суверенної України".⁹ Інше донесення повідомало, що ОУН приділила однакову увагу як залишеним "советами" складам зброї, так і банкам. Гроші банків призначені не тільки для фінансування ОУН, але також для оплати витрат активістам, які мають працювати із закордоном або за кордоном...¹⁰

Проникли похідні групи й на Поділля, про що свідчать численні архівні документи:

“Районна українська народна міліція.

м. Літин, 30.07.1941 р.

До пана старости с. _____

Оцим заряджую зараз приступити до вибору старости, коменданта міліції й 6-х членів української народної міліції.

Ці люди мусять бути довірені, чесні та письменні, щоби солідно провадили село до кращого завтра.

Це відноситься до цих сіл, де ще не вибрали вище поданих осіб. Староста є господарем цілого села, йому мусять усі підпорядковуватися, а міліція є в розпорядженні пана старости. Міліція є сторожем цілого села, щоб не було грабування, бійки й крадіжки.

[...]

...В поліклініці в Літині лежать ранені вояки й не мають що їсти, тому кожне село нехай переведе у себе збірку для них, а це дві копи яєць, два кг масла і 30 літрів молока і цю збірку відставити щотижня з кожного села, щоби хворі не гинули з голоду.

Хто буде противитися вище згаданим вказівкам, цього притягнемо до відповідальності й буде строго караний.

Слава Україні.

Районовий В. Кузьма.

Комендант міліції Яковлев.

Управа міста Борисюк». ¹¹

«2 серпня 1941 р.

До пана старости с. Балина.¹²

На припоручення обласного коменданта Української Міліції зараджую зараз подати до району опис членів міліції кожного села, а то ім'я й назвисько, вік, національність, а окремо старости та помічника.

Заподати опис тракторів, кілька в селі знаходиться та кілька потрібно горючести до обробки збіжжя.

Всі трактористи зголосяться на день 4 / VIII - 41 р. на 11 годин перед полуднем в Літинській міліції.

Слава Україні!

Районовий Кузьма." ¹³

"2.8.1941 р. Старості с. Пиків ¹⁴

Згідно розпорядження представника Уряду України Липового повинні з'явитися на 3-4 серпня 1941 р. учителі, агрономи, учні, що закінчили 10-літку 1941 р. та мед. робітники в Калинівку для реєстрації (буд. був. міліції).

Представник Уряду України О. У. Н. Липовий." ¹⁵

Чотирнадцятого серпня 1941 р. німецькі органи влади зазначали, що похідні групи ОУН Бандери інтенсивно розширюють свою пропагандистську діяльність на користь "створення незалежної і соборної Української держави" в центрі України, зокрема в районах Житомира, Бердичева, Вінниці, а також у районах Умані й Могилева-Подільського. Німці підкреслювали, що тон пропаганди цієї організації ставав все більше антинімецьким. Групи Бандери також поширювали листівки із закликом до створення «Української революційної армії». ¹⁶

Це теж не сподобалося німцям. 25 листопада 1941 року айнзацкоманда Ц/5,¹⁷ що дислокувалася в Києві, віддала наказ усім постам поліції безпеки і СД рейхскомісаріату "Україна" (Київ, Дніпропетровськ, Миколаїв, Рівне, Житомир, Вінниця) арештовувати і таємно страчувати без суду членів ОУН Бандери: "Незаперечно встановлено, що рух Бандери готує повстання у Рейхскомісаріаті (Україна), мета якого – створення незалежної України. Всі активісти руху Бандери повинні бути негайно арештовані й після ґрунтового допиту таємно знищені як грабіжники.

Протоколи допитів мають бути передані айнзацкоманді Ц /5..." ¹⁸

Бандерівці пішли в підпілля. Наказ айнзацкоманди Ц/5 був підкріплений розпорядженнями на місцях. У зверненні німецької поліції до українців, основний зміст якого спрямовувався проти більшовицької пропаганди, знайшлося місце й оунівцям: "...Не вірте дурним молодикам т. з. бандерівцям..., які впроваджують нелад і неспокій. Це є вороги Вашого народу, котрі помагають большевикам, а тим самим продовжують війну. Тільки їм Ви завдячуєте, що мусять бути прийняті суворі міри рівноваги супроти цивільного населення..." ¹⁹

Не менш промовистий і інший документ: "4.XI.41 р. Таємно. До коменданта с. Губник ²⁰ п. Ткаченко. Останніми днями стало виявляти підпільне розповсюдження листівок партії Бендери.

Вживіт[ь] всіх заходів до виявлення підпільних розповсюджувачів та зривання цих листівок з стовпів та заборів.

Виявлених розповсюджувачів заборонених листівок та літератури під арештом супроводжувати до Політвідділу Районової Поліції.

За приховування та невиконання цього розпорядження чекає суворая кара всіх сільських комендантів.

Інспектор районової поліції Процюк
Начальник Політвідділу Романюк." ²¹

Будучи в підпіллі, бандерівці проявили не менш бурхливу діяльність. У Вінниці, наприклад, вони розповсюджували свої листівки, були причетні, очевидно, до випуску місцевої газети "Вінницькі вісті", проникли в міську управу, де працювали на впливових посадах. Причому, до весни 1943 р. коли "весь склад обласної управи"²² (крім Севастьянова)²³ в кінці березня 1943 р. був оновлений. Частина колишніх обласних чиновників арештована за звинуваченням в

українському націоналізмі (Корчинський – нач. госп. відділу управи, Гапій – нач. відділу соціального забезпечення, Лебединський – нач. паспортного відділу та ін.).²⁴

Із трофейних документів видно, що націоналісти проникли навіть у такий надсекретний об'єкт як "Вервольф". Зокрема, це вдалося Івану Царицькому – уродженцю с. Золочева (Галичина), в минулому австрійському офіцеру, директору школи в Польщі, мешканцю міста Аушвіц, перекладачеві та ОТ-групфюреру таємної польової поліції групи РСД (служби імперської безпеки):

«Командир поліції безпеки і СД м. Житомира
№807/43-1- м. Житомир
27 лютого 1943 р.

Таємній польовій поліції, група РСД
Служба групи безпеки Ост

Польова пошта № 27551

Через зовнішній службовий пункт Вінниці

Відносно: Перекладача Івана Царицького – ОТ-групфюрера
таємної польової поліції, група РСД.

Стосовно доповіді від 12 лютого 1943 р.

№ 354/43 та листування ТПП від 12.ІІ.1943 р.

ОТ-групфюрер Іван Царицький із січня 1942 р. працював перекладачем при об'єкті «Вервольф», а в жовтні 1942 р. переведений працювати перекладачем безпосередньо до начальника групи безпеки Ост. Під час його роботи перекладачем при групі безпеки Ост встановлено, що він безконтрольно мав зв'язки з українцями, які у політичному плані підозрюються у зв'язках з бандерівцями. Суворе спостереження за ним встановило, що він у грудні 1942 р. мав бесіду протягом години з відомою в Михайлівці²⁵ керівницею бандерівців. Начальник служби групи безпеки Ост Даннер на підставі цього відсунув Царицького від роботи і передав у мій відділ у Вінницю...

Про те, що Царицький зв'язався із підозрюваними в приналежності до бандерівців, взагалі нічого не було вказано. В цьому упущенні я бачу наявність приводу для значної шкоди діяльності поліцейської безпеки..."²⁶

Немало зусиль докладали бандерівці по створенню підпільних націоналістичних осередків, що в певній мірі вдавалося. При їх створенні ставку було зроблено на осіб, незадоволених радянською владою, зокрема, колишніх розкуркулених, що повернулися до рідних місць, членів їх сімей, місцеву інтелігенцію, молодь. "В м. Вінниці, а також в ряді районів, – говориться в одному з документів, – існували оунівські організації бандерівського спрямування, закладені прибулими із західних областей України емісарами головного Проводу ОУН. Характерним є існування молодіжної організації у м. Вінниці з числа студентів медичного і педагогічного інститутів, т. з. "Спілка українського націоналістичного студентства" (СУНС)... Існуюче націоналістичне підпілля у Вінницькій області, зокрема серед молоді, що навчається, мало свій вплив на молодь районів Кам'янець-Подільської області".²⁷

Керівником націоналістів у Калинівському районі був прибулий із Західної України освітянин Липовий, котрий працював заступником інспектора райвно (розстріляний в 1942 р. у м. Вінниці німцями), керівниками націоналістичних осередків: у с. Старий Пиків – зубний технік П. Гребінь (розстріляний партизанами), в с. Байківці – місцевий староста З. Пиндик, у с. Жигалівці – фельдшер Дорогневич, у с. Хомутинцях – прибулий із Західної України піп Мороз...²⁸

Створювалися такі осередки також в Трансністрії.

«Інспекторат відділення Трансністрії.

Відділення жандармерії Могилева²⁹

15 листопада 1942 р.

Службова записка № 1604

У результаті інформації, зібраної персоналом бюро безпеки цього регіону, констатую, що в с. Попівці Копайгородського району Могилівського повіту є зародок організації групи українського національного руху.

Враховуючи, що дана місцевість знаходиться на малій відстані від кордону на півночі Трансністрії, деякі із зацікавлених переходять кордон нелегально на територію України до родичів чи знайомих і приносять звідти різноманітні дані, що стосуються національної боротьби та організації української армії.

Через ці відомості вони пробуджують національні почуття тих, хто їх слухає, що призводить до організації мас.

До цього часу встановлено, що до цієї категорії відносяться такі: Батковський Микола, Левітський Іван, Мельник Василь (8 чол., всі з с. Попівці)... Був виданий наказ по посту жандармерії, щоб встановити стеження вздовж кордону і спробувати спіймати їх під час нелегального переходу кордону і віддати під суд...

Командир відділення жандармерії Могилева." ³⁰

"...Крім того, в Липовецькому, Турбівському, Гайсинському і Немирівському районах існували бойові оунівські групи." ³¹

Очевидно це були так звані групи самооборони, які почали з'являтися навесні 1942 р. на Волині та Поділлі. Однак вістря їх боротьби спрямовувалось не проти гітлерівських загарбників. І не тому, що ці групи були нечисленними і могли легко зазнати поразки від ворога у відкритому бою. Така поведінка оунівців визначалась інструкцією їх керівництва, в якій вказувалось як себе вести стосовно тієї чи іншої сили:

"...До німців

...б) не вдаватися в бої з більшими німецькими силами

До більшовицького підпілля

а) не входити з ними в жодні приязні стосунки, якнайбільше перед ними конспіруватися

б) вести з ними безпощадну політичну і збройну боротьбу, як з грабіжницькими бандами

в) нищити фізично більшовицький актив, червоні партизанські загони і всіх совітських прихвостнів

До союзницьких німецьких військ

а) не вести жодних засідних бойових акцій

б) примірно карати за виступ проти народу

в) входити в порозуміння з метою здобуття зброї і других боєприпасів." ³²

Про те, що ця настанова суворо виконувалася, свідчать спогади гітлерівського фельдмаршала Е. Манштейна: "...Взагалі існувало три види партизанських загонів: радянські партизани, що боролися з нами...; українські, котрі боролися з радянськими партизанами, але, як правило, відпускали на волю німців, що потрапляли їм у руки, відібравши у них зброю, і, накінець, польські партизанські банди, які боролись із німцями та українцями." ³³

Що стосується зброї, то "...для її здобування використовувався і такий спосіб, як пошук... на місцях боїв, розкопування військових поховань з 1941 року..., її крадіжки на залізничному транспорті". ³⁴

У ще одній інструкції говорилось, що німецьке панування знищило всяку надію на незалежність, відтепер українці повинні ставати на шлях організованої революції під проводом Бандери. Німеччина буде змушена напружити свої останні сили в боротьбі з Англією, ось чому зростають шанси ОУН. Українцям не треба приєднуватись до радянських партизанів, оскільки їхні жертви і їхня боротьба вигідні тільки Москві. Навпаки, українці мають об'єднати власні сили і чекати часу нападу, який буде вказаний головним Проводом ОУН. ³⁵

Ці інструктивні настанови ретельно втілювалися в життя і створеними дещо пізніше в Західній Україні більш крупними рейдуючими збройними загонами, структурно приналежними до сформованої на базі ОУН-Б Української Повстанської Армії, (один із них, як відзначають німецькі джерела, спостерігався у липні 1942 р. в районі Кам'янця-Подільського ³⁶).

Тому, проводячи агітаційну роботу серед населення ("7 серпня 1942 р.: ...У Вінниці знову виявили листівку українського руху опору. Про авторів дізнатися не вдалося нічого..."³⁷), зазнаючи арештів ("31 липня 1942р.: ...У ході розгрому банди в Чемерівцях було арештовано 15

осіб, серед яких заступник мера, відповідальний за школи і освіту, директор школи і деякі вчителі..."³⁸; "25 вересня 1942 р.: ...У Гайсині було арештовано сім осіб за письмову пропаганду на користь Бандери. При обшуку домів удалося вилучити важливі пропагандистські матеріали"³⁹), бандерівці, попри це, значну увагу проявляли до більшовицько-комсомольського підпілля, партизанів.

Їх руками був знищений керівник Павлівської підпільної організації Калинівського району та Кіровської підпільної групи Турбівського району В.М. Мессарош, живцем замуrowаний член Ободівської підпільної групи А. Квашенко, убиті керівник Калинівської підпільної організації М.П. Архипович, член партизанського загону ім. Сталіна комсомолец С.К. Поворознюк, зв'язковий партизанської кавалерійської бригади імені Леніна В.В. Вовк, члени Літинської підпільної антифашистської організації комуніст Т. Главачук та безпартійний Г.В. Ткачук, підпільник-комуніст з с. Пеньківки Літинського району С.Є. Кулик та інші.

Однак, крупних сутичок між націоналістами і вінницькими партизанами не було. Вона могла статися, коли в Чорному лісі, що у північній частині Літинського району, в кінці грудня 1943 р. появилася добре озброєний великий загін оунівців чисельністю до 600 чоловік. Та, зваживши на ще більші партизанські сили (з'єднання під командуванням Я.І. Мельника), навіть провівши з партизанами переговори та кілька днів поагітувавши населення сіл Яцківець, Супрунова і Брусленова, бандерівці непомітно зникли.

Зате партизанам Кам'янець-Подільщини доводилось не раз вести бої з націоналістами. Так, жорстока сутичка між партизанським загonom ім. С.А. Ковпака та бандерівцями сталася в Сатанівських лісах.

Але найбільший бій між ворогуючими сторонами відбувся 22-25 липня 1943 р. поблизу с. Теремне Острогоського району, де тоді розміщувався табір Кам'янець-Подільського з'єднання ім. Ф.М. Михайлова під командуванням майбутнього Героя Радянського Союзу А.З. Одухи. Тоді оунівський командир Крук, що мав у своєму розпорядженні не лише автоматичну стрілецьку зброю, але й міномети та гармати, щільним кільцем оточивши підступи до табору, вирішив розправитися з партизанами.

Бій тривав більше двох діб. Причому, був дуже жорстоким. Як згадував пізніше А.З. Одуха, партизани ще не зустрічали такого фанатизму в боротьбі: "націоналісти бились набагато краще за німців і були гідними суперниками".⁴⁰ Закінчився він тим, що націоналісти втратили 800 чоловік, в тому числі більше 250 вбитими, а партизани вислизнули з оточення...

Як бачимо, вістря своїх ударів збройні формування ОУН спрямовували також проти "більшовицьких партизанських загонів", тобто проти основної сили, що боролася з нацистськими загарбниками на окупованих Волині та Поділлі.

Вороже були настроєні націоналісти і до Червоної Армії, хоч великих сутичок із нею на території Вінниччини і Кам'янець-Подільщини не вели...

Так під час Великої Вітчизняної війни (а для українського народу вона була саме такою) на західних теренах України, в тому числі на прилеглих до них землях Поділля, розгорілось полум'я не менш драматичного протистояння – братовбивчої війни, причиною якої став різний менталітет, політичні прагнення й амбіції таких неоднакових за ідейними переконаннями, але єдинокровних синів і дочок України.

Ще один зріз проблеми: у тому ж кровопролитному бою під с. Теремне проти українських націоналістів билися й юнкери Шепетівської козацької школи, які за кілька днів перед цим у повному складі перейшли на бік червоних партизанів...

Але непоодинокі випадки й запеклих сутичок між партизанами та козацькими формуваннями, "власівцями". Саме від них у липні 1943 р. зазнав поразки партизанський загін ім. Чапаєва (командир Євсаф'єв), що дислокувався на території Монастирищенського та Оратівського районів, а кавалерійська партизанська бригада ім. Леніна під командуванням М.І. Владимірова розгромила в січні 1944 р. козацький полк у с. Демківка Тростянецького району.

Тоді протягом двох годин було "вбито більше 120 чоловік. Захоплено в полон і розстріляно 56 чол. Захоплено озброєння, боєприпаси, спорядження, до 200 коней, більше половини з яких роздано населенню. Сам отаман-полковник Журавльов... у спідній білизні вистрибнув у

вікно, втік, залишивши документи, обмундирування.

Документи свідчать, що отаману-полковнику козацьких військ Синьогорської станиці Журавльову вручено освячений у Києво-Печерській лаврі в присутності вищих чинів німецької армії та церкви прапор. Журавльов явно продався німцям, даючи німцям клятву боротися з Червоною Армією. Журавльов мав листа від генерала Краснова, котрий мешкав у Берліні. Краснов у листі дає директиву про те, щоб підняти всіх донських козаків, організувати козацькі війська і виступити проти більшовизму..."⁴¹

Так на українській землі (Поділля тут не виняток) палахкотіло полум'я громадянської війни, що матеріалізувала певні сподівання гітлерівських стратегів на розвал Радянського Союзу на ґрунті міжнаціональних конфліктів, – війни у війні, обійденої з кон'юнктурних ідеологічних міркувань увагою радянськими істориками...

Крім бандерівців, на Поділлі час від часу з'являлися й запекло ворогуючі з ОУН Бандери мельниківці, що провели у червні 1942 р. у Проскуріві навіть "таємні збори, на котрих обговорювалася загальна ситуація".⁴² Мельниківське крило ОУН відкрито співробітничало з німцями, але не було належним чином "оцінене" ними. Припинило своє існування влітку 1943 р.

Існувала ще й третя сила національно-визвольного спрямування – так звана "Поліська Січ" (регіональний націоналістичний партизанський рух, який частково поширював свій вплив на північ Кам'янець-Подільської області). Це була "нерегулярна збройна частина", створена на Волині місцевим українським діячем Тарасом Бульбою-Боровцем, близьким до петлюрівського уряду УНР, що перебував у вигнанні, "з метою очищення свого регіону від залишків Червоної армії. Коли під кінець 1941 року німці спробували розпустити формування, він повів своїх бійців "у лісі", щоб воювати як проти німців, так і з більшовиками".⁴³

Його політичне кредо досить повно розкривається в документі, що друкується нижче: "Взимку 1941/1942 рр. я запропонував німецьким військовим і цивільним властям розширити партизанську армію "Поліська Січ" і тримати її в тилу німецьких військ для боротьби з радянськими партизанами. Для цього необхідно було змінити терористичну систему німецького цивільного управління. Німецьке управління не допускало й думки про те, що у нього за плечима може існувати більшовицький диверсійний рух і через це відхилило мою пропозицію. Влітку 1942 р. виявилось, що більшовицька диверсія в тилу не ліквідована, а, напрочуд, зміцніла. Німецьке управління, замість того, щоб використати можливість ліквідації більшовицької диверсії при допомозі українського населення, продовжувало свої репресії проти цього населення. Я писав із лісу листи Рейхскомісару Коху, в яких звертав його увагу на те, що німецьке управління на Україні веде неправильну політику, і що це, врешті-решт, закінчиться трагічно для обох боків. За мою порадою восени 1942 р. були призначені переговори між німецьким управлінням і українським національним рухом.

У зв'язку з тим, що влітку 1943 р. німецький фронт все більше і більше поступався назад, на захід, я став знову шукати можливість повести спільну з німцями боротьбу проти більшовиків.

Після німецької практики на Україні дуже важко було знову налаштувати народ на співробітництво з Німеччиною. Взаємне довір'я з вини німців було знищене. Народ перестав вірити різноманітним публічним заявам і зверненням. Це становище міг змінити лише український національний уряд.

У листопаді 1943 р. я звернувся ще раз до німецького уряду з пропозицією про переговори для нормалізації українсько-німецьких взаємостосунків. Щоб пришвидшити ці переговори і будь-якою ціною довести їх до бажаної згоди, я ризикнув своїм життям, вийшов із ад'ютантом із сховища і 20 листопада 1943 р. пішов до німецьких властей. Німецький уряд, замість того, щоб вести зі мною переговори, затримав мене і мого ад'ютанта і відправив нас обох у концентраційний табір Саксенгаузен, побіля Оранієнбургу. Лише 19.10.1944 року нас випустили із концентраційного табору..."⁴⁴

Отже, було співробітництво оунівців з німцями, а також їх непокора тим же гітлерівцям. Щоб неупереджено, об'єктивно зважити чого було більше на теренах Поділля, необхідні документальні підтвердження. А їх то і не вистачає. Наприклад, у фондах такої великої установи, як державний архів Вінницької області до цього часу дослідниками не виявлено жодного факту

знищення націоналістами на території Вінниччини бодай кількох гітлерівців. Можливо, ця "пасивність" у боротьбі є наслідком обраної тактики досягнення проголошеної оунівцями мети: "...ОУН не виступила збройно проти німецьких імперіалістів від перших днів їхнього приходу в Україну з політичної доцільності. Зате з самого початку окупації німцями України почала підготовляти проти них збройну боротьбу українського і всіх інших поневолених народів".⁴⁵

Але, найвірогідніше, причина такого "гострого дефіциту фактажу" криється не у його відсутності в реальному тогочасному житті, а у суворій інструкції керівництва ОУН, що з'явилася незадовго до вступу на територію Поділля Червоної Армії і стосувалася безпосередньо усіх структур та осередків Організації: "...Не держати архівів, не записувати ніяких адрес і кличок..."⁴⁶

Та все ж знищено було не все, що дозволило дослідникам ввести в науковий обіг певні відомості, збереглися архіви супротивної сили – червоних партизанів, які теж проливають світло на дану проблему.

Зокрема, документи кам'янець-подільських партизанів повідують, що "вони [націоналісти] організовували напади на невеликі німецькі гарнізони в основному з метою озброєння за рахунок німців. Своїми збройними виступами вони хотіли заставити німців піти на поступки, завдавати німцям удари у найбільш вразливі місця вони не збирались. Це посилювало б більшовиків. Не дивно, що націоналісти категорично виступали проти застосування диверсійних актів на німецьких комунікаціях."⁴⁷ (Із звіту про діяльність партизанського з'єднання під керівництвом А.З. Одухи).

"...Встановлено, що націоналісти не зацікавлені у здійсненні диверсій проти німців, а, навпаки, стараються зберегти всі комунікації і забезпечити німецьку армію безперебійним постачанням боєприпасів і спорядженням на фронті. У бій з німцями вступають у виняткових випадках для поповнення боєзапасів і зброї..."⁴⁸ (Із розвідзведення за 02.01.1944 р. партизанського з'єднання ім. Леніна. Вінниччина).

Як бачимо, збройні сутички націоналістів із гітлерівцями, хоч і з інших причин, на Поділлі все-таки були.

Ще більш однозначні у цьому твердженні окремі дослідники. Так, П. Мірчук доводить, що "...в половині березня 1943 р. біля с. Корчин відділ УПА наскочив на добре озброєну групу німців, що верталася з м. Деражня, де грабувала населення. Бій тривав 3 години. Здобуто один важкий кулемет "максім", одну "фінку", кілька крісів і більшу кількість амуніції. З ворожої сторони впало 16 людей і кілька ранених. З нашої сторони впало 2."⁴⁹

Інший дослідник Л. Бондарчук повідомляє, що 9 січня 1944 р. загони УПА-Південь (діяли у Вінницькій та Кам'янець-Подільській областях) розбили німецьку колону біля с. Лисогірки неподалік від Кам'янця-Подільського і захопили багато зброї.⁵⁰

АВ. Косик уточнює: "...Трофеї були досить значні: 7 кулеметів, 2 міномети, 10 рушниць, 30 тисяч патронів, 500 гранат, 3 приймачі та ін."⁵¹

Той же В. Косик повідомляє, що "у жовтні – листопаді 1943 р. частина УПА провела 47 боїв з німцями й 54 – з червоними партизанами, в яких полягло 414 старшин і бійців"⁵² (на жаль, не уточнено, де саме вона воювала).

Брак архівних документів не дозволяє також об'ємно розкрити участь націоналістів у протидії насильницькому вивезенню подолян на нацистську каторгу. Але їх позицію стосовно даного питання прояснює інструкція вищого керівництва ОУН підлеглим структурам, що дійшла до нас:

"...Після пересування фронту матимемо до діла з більше випробуваною більшовицькою пропагандою... Можливо, що [більшовики] намагатимуться доказати:

- що німці тому пішли в Україну, що їх сюди запросила ОУН,
- що українські націоналісти видавали німцям на роботу до Німеччини українську молодь...

В обличчі можливості такої пропаганди мусимо освідомити українське населення:

...що українські самостійники до вивозу української молоді до Німеччини на роботи поставилися так само, як до вивозу більшовиками укр. родин на Сибір. (Покликатися на Комунікат в цій справі, виданий КП ОУН в січні 1942 р.).⁵³

Позицію бандерівців підтверджує й один із німецьких документів. 12 червня 1942 р. командуючий поліцією безпеки і СД на Україні інформував берлінське керівництво: "Як повідомлялось з Ровно, прибічники Бандери ставляться різко негативно до надсилання робочої сили до рейху. Вони категорично забороняють своїм членам відправлятися на роботу до рейху і вимагають підвищення активності виступів проти використання робочої сили в рейху."⁵⁴

А ось конкретні приклади такої протидії на Поділлі.

"Одним з напрямів антинімецької боротьби УПА була протидія окупаційній адміністрації у вивезенні української молоді до Третього рейху, грабунку населення, а також акції помсти за сплюндровані села та закатованих співвітчизників. Так у березні 1944 р. повстанці вели бої з ворогом поблизу Деражні..."⁵⁵

"...У 1942 р. у Бару існував любительський драматичний театр "Просвіти", в якому працювало багато молоді, щоб не потрапити на роботу в Німеччину..."⁵⁶

Як відомо, осередки "Просвіти" створювалися саме з ініціативи націоналістів. Під час нацистської окупації Поділля вони функціонували не лише в одному Бару.

Та й донесення начальника служби охоронної групи "Схід" таємної польової поліції, що охороняла ставку "Вервольф", унтер-штурмфюрера СС Даннера начальнику особистої охорони Гітлера Раттенхуберу багато про що говорить: "...Страх українців поїхати в чужу країну і розлучитися із своїми рідними та Батьківщиною дуже великий. Ця обставина була використана українськими комуністами і бандерівцями. Ці обидві, ворожі німцям партії, закликали молодих чоловіків взятися за зброю і перейти до них, але ні в яким разі не їхати у Німеччину..."⁵⁷

Щоправда, це не стосувалося мельниківців. У їх газеті "Голос Підкарпаття" за 21 лютого 1943 р., зокрема, читаємо: "Тепер у нас багато обов'язків. Один з перших є справа виїзду робочих сил до Німеччини. Знаємо, що війна відірвала і кинула на фронт багато людей... На їх місце мусять прийти інші люди, бо праця на господарствах, фабриках і заводах не сміє припинятися."⁵⁸

Іншими словами, ніякого заперечення проти насильницького вивезення в Німеччину українського населення, повне "розуміння і співчуття" до виниклих проблем гітлерівського рейху.

Отже, під час гітлерівської окупації на теренах Поділля поряд з червоними партизанами та більшовицько-комсомольським підпіллям існувала ще одна важлива політична сила – Організація Українських Націоналістів (ОУН), що умовно поділялася на три самостійні табори: бандерівців, мельниківців, бульбівців. Вона намагалася прищепити подолянам ідею створення Незалежної Соборної Української Держави.

Шлях реалізації мети схематично націоналісти бачили таким: напавши на СРСР, Німеччина припинить його існування, але при цьому сильно ослабне сама. Створяться сприятливі умови для здійснення омріяної «української революції». Ось чому, тісно співробітничавши з гітлерівцями, націоналісти, в той же час, розгортали боротьбу з ними, накопичували сили для майбутніх вирішальних битв.

Але основне вістря спрямовувалося проти червоних партизанів, більшовицько-комсомольського підпілля, яких вважали суттєвою перешкодою для здійснення визначеної мети. Особливою активністю у цьому плані відзначалися бандерівці, що проявили найбільший радикалізм.

Це протистояння вилилось у братовбивчу війну, причиною якої став різний менталітет, політичні прагнення й амбіції різних за ідейними переконаннями, але єдинокровних синів і дочок України.

Дану війну слід розглядати також як складову частину війни громадянської, полум'я котрої теж палахкотіло на окупованому нацистськими загарбниками Поділлі, оскільки відбувалось збройне протистояння між червоними партизанами і націоналістами, між партизанами і козаками та власівцями, між бандерівцями та мельниківцями.

Сили національно-визвольного спрямування зробили свій внесок у боротьбу по перешкоді вивезенню гітлерівцями цивільного населення краю на німецьку каторгу.

Зробивши ставку в політичних сподіваннях на гітлерівську Німеччину, націоналісти дуже прорахувались, не взявши до уваги людиноненависницьку ідеологію німецького нацизму щодо інших народів і особливо слов'ян.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Косик В.* Україна і Німеччина у другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. – С. 147;
2. *Муковський І., Лисенко О.* Звитяга і жертвність: Українці на фронтах другої світової війни /За ред. В. Конашевича: - К., 1996. - С. 442 – 443;
3. *Першина Т.* Фашистський геноцид на Україні 1941-1944. – К., 1985. – С. 30;
4. *Субтельний О.* Україна: Історія /Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вступ. ст. С. В. Кульчицького. – 3-є вид., перероб. і доп. – К., 1993. – С. 568;
5. *Косик В.* Україна і Німеччина у другій світовій війні. – С. 504;
6. Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941 – 1945 /Наук.-публіцист. видання //Гол. редколегія: І.О. Герасимов, заст. голови І.Т. Муковський, П.П. Панченко, від. секретар Р.Г. Вишневецький. – К., 2000. – С. 176;
7. Там само, – С. 113;
8. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 96. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1;
9. Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg. - RH 22/203. - F. 2;
10. Bundesarchiv, Koblenz. – R 58/ 220. - F. 193 – 194;
11. Друкований фонд (плакати, листівки) НДБ Держкомархіву України, інвент. № 606;
12. Літинський район;
13. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф. Р – 1416. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 73;
14. Калинівський район;
15. ДАВО. – Ф. 2271. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 4;
16. Bundesarchiv, Koblenz. - R 58/216. - F. 20;
17. Айнзацкоманди (оперативні групи) були створені в кінці травня 1941 року на основі угоди між представником головного командування сухопутних військ вермахту генерал-квартирмейстером Вагнером і начальником поліції безпеки та СД (служби безпеки) Гейдріхом. Вони входили до складу айнзацгруп (спеціальних оперативних груп), як і зондеркоманди (особливі команди), котрі, у свою чергу, поділялись на тайлькоманди. Було сформовано чотири айнзацгрупи - "А", "Б", "Ц", "Д". Айнзацгрупа "Ц", очолювана спочатку Рашем, а потім Томасом, діяла на Україні, за виключенням її південної частини. В айнзацгрупу "Ц" входили зондеркоманди "4-а", "4-б", айнзацкоманди "5", "6". У структурі айнзацгрупи "Ц" були також зондеркоманди "10-а", "10-б", айнзацкоманди "11-а", "11-б", "12". Кожна айнзацгрупа нараховувала приблизно 800-1200 чол. Склад оперативних груп комплектувався за рахунок кадрів гестапо, кримінальної поліції, СД і СС;
18. International Military Tribunal. - Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher von dem Internatio-nalen Militargerichtshof. - Bd. XXXX. - Nürnberg. - 1946. - S. 269 – 270;
19. Друкований фонд НДБ Держкомархіву України. – інвент. № 3285;
20. Гайсинський район;
21. ДАВО. – Ф. Р - 2299. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 5;
22. Так в документі. Правильно: "міської управи...";
23. Голова Вінницької міської управи;
24. ДАВО. – Ф. П - 425. – Оп. 2. – Спр. 11. – Арк. 1;
25. с. Коло-Михайлівка Вінницького району;
26. ДАВО. – Ф. Р – 6023. – Оп. 5. – Спр. 9. – Арк. 238;
27. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1062. – Арк. 153 – 154;
28. ДАВО. – Ф. П - 425. – Оп. 1. – Спр. 268. – Арк. 72;
29. м. Могилева-Подільського;
30. ДАВО. – Ф. Р - 2966. – Оп. 2. – Спр. 8. – Арк. 370.
31. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1062. – Арк. 153;
32. ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 377. – Арк. 27;
33. *Маништейн Э.* Утерянные победы. - М., 1999. - С. 632;
34. *Гайдай О., Хаварівський Б., Ханас В.* Хто пожав "бурю"? Армія Крайова на Тернопіллі 1941 - 1945 рр. - Тернопіль, 1996. - С. 17;
35. *Косик В.* Україна і Німеччина у другій світовій війні. – С. 242;
36. Bundesarchiv, Koblenz. - R 58/222. - F. 231;
37. Bundesarchiv, Koblenz. - R 59/698. -F. 110;
38. Bundesarchiv, Koblenz. - R 58/698. - F. 84;
39. Bundesarchiv, Koblenz. - R 58/222. - F. 103;
40. ЦДАГО України. – Ф. 96. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 159;
41. ЦДАГО України. – Ф. 128. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 64;
42. Bundesarchiv, Koblenz. - R 58/222. - F. 180;
43. *Субтельний О.* Україна: Історія. – С. 580;
44. ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 338. – Арк. 6 - 7; Історія Української повстанської армії /Продиктував Степан Тарас Бульба-Боровець;
45. Із інструкції керівного органу ОУН; - ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 377. – Арк. 40;
46. ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 377. – Арк. 28;
47. ЦДАГО України. – Ф. 96. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 152;
48. ЦДАГО України. – Ф. 128. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 24;
49. *Мірчук П.* Українська Повстанська армія 1942 - 1952 рр. - К., 1991. - С. 9;
50. *Бондарчук Л.* Діяльність ОУН-УПА на Волині і Поділлі під час німецької окупації у Другій світовій війні /Поділля і Волинь у контексті історії українського національно-господарського відродження. - Хмельницький, 1995. - С. 175;
51. *Косик В.* Україна і Німеччина у другій світовій війні. – С. 414;
52. Там само, – С. 423;
53. ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 377. – Арк. 40;
54. Цитується за книгою "Безсмертя"... – С. 214;
55. ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 169. – Арк. 16;
56. *Муковський І., Лисенко О.* Звитяга і жертвність на фронтах другої світової війни. – К., 1996. – С. 416;
57. ДАВО. – Ф. П - 425. – Оп. 1. – Спр. 128. – Арк. 44;
58. ДАВО. – Ф. П – 425. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 4.

Ю.О. Ніколаєць

ЗЕМЕЛЬНА РЕФОРМА В УМОВАХ ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ 1941-1944 рр.

На території України протягом багатьох століть досить гостро стояла проблема розподілу і перерозподілу землі та проведення у зв'язку з цим аграрних реформ. Будь-які політичні сили, що приходили тут до влади, раніше чи пізніше змушені були вирішувати проблеми сільського господарства, оскільки воно тривалий час було основою економіки України. І навіть у сучасний період велика кількість науковців вважають, що тільки вирішення проблеми збільшення виробництва сільськогосподарської продукції допоможе Україні вийти з економічної кризи.

На початку окупації в Україні серед інших господарських проблем також гостро постала проблема проведення аграрної реформи. Більшість селян, особливо на західній території України,